

УДК 159.922.4

МИКОЛА ДІДУХ

м. Київ

ФЕНОМЕН ЕТНІЧНОЇ ІНДИВІДУАЦІЇ – ПІДСУМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Процес етнічної індивідуалізації на рівні окремої особистості поділяється на п'ять етапів. На кожному етапі цього процесу задіяні власні механізми та чинники, що сприяють стабілізації або переходу особистості до наступного етапу. Соціально-психологічними закономірностями етнічної індивідуалізації можна вважати наступне: даний процес розгортається поетапно, на кожному з етапів превалюють різні механізми; культурно-історичний шлях народу з його перемогами та травмами впливає на особливості перебігу етнічної індивідуалізації на рівні колективного суб'єкта; мультикультурність соціального оточення, висока толерантність до невизначеності у соціумі, особистісна зрілість сприяють позитивному перебігу процесу етнічної індивідуалізації. Розроблено теоретичну модель подальшого дослідження чинників формування особливостей індивідуальності.

Ключові слова: етнопсихологія, індивідуалізація, несвідоме, крос-культурні дослідження, особистість.

Наше дослідження присвячене вивченню соціально-психологічних закономірностей індивідуалізації, яка розглядається як процес, спрямований на усвідомлення та досягнення єдності із самим собою та власним народом.

Сучасні дослідження індивідуалізації розглядають її як нелінійний процес, що розгортається в межах множинної особистості. Дж. Хілман [3,4] розглядає проблему індивідуалізації в контексті множинної особистості, і це веде до того, що процес індивідуалізації сприймається як безперервний діалог різних частин особистості. Цей діалог спрямований на досягнення розвитку, прогресу та впорядкування. А. Гуггенбуль-Крайг [1] аналізує прояви індивідуалізації в міжособистісних і, зокрема, в шлюбних стосунках. Ендрю Самуелс [2] вважає, що наступним кроком у розвитку теорії індивідуалізації буде її поєднання з груповим і суспільним функціонуванням.

Зупинимось детальніше на концепції множинної особистості та перебігу процесу індивідуалізації згідно з методологією Дж. Хілмана. Він вважає, що свідомість існує разом з парціальними особистостями. Замість уявлення про них у вигляді фрагментів «Я» було б доцільніше співвіднести їх з душами, даймонами, геніями та іншими імагінально-міфічними фігурами. Особистість представлена з позиції образності, як жива драма, в якій Я бере активну участь, але не є єдиним автором чи навіть головним героєм.

«Здорова особистість», на думку Дж. Хілмана, характеризується перш за все творчістю, артистизмом і безпосередністю реакцій.

Множинність поруч із централізацією притаманна людству в цілому – вона створює ідеї політеїзму, різноманіття субкультур у межах централізованої держави тощо. Метою особистісного зростання, стає підтримка рівноваги та конструктивного діалогу між частинами цілого, а не прагнення до обов'язкової інтеграції та централізації [5, 6].

Ідея індивідуалізації вийшла за межі аналітичної психології та набула дещо іншого розуміння в концепціях психосинтезу та трансперсональної психології.

Основною ідеєю індивідуалізації в межах трансперсональної психології стало те, що людська особистість має навчитися пробуджувати власний потенціал. Цей процес можуть прискорити різні форми ритуалу, церемонії, театру, медитації та візуалізації, але цей пошук залишається індивідуальним. Його метою є повторне відкриття духовного й універсального виміру повсякденного буття. Пробудження відбувається спонтанно, дозволяючи сакральному піднятися з глибини, замість того, щоб приймати нав'язані системи вірувань. Таким чином, в аналітичній психології було введено саме поняття індивідуалізації, розглянуто деякі його механізми, виокремлено етапність процесу індивідуалізації. У сучасних аналітичних підходах досліджується зв'язок

процесу індивідуалізації з колективним несвідомим, зокрема архетипами та міфологемами. Процес індивідуалізації розглядається як інтеграція субособистостей, які є репрезентацією архетипів та усвідомлення власних міфологем. Трансперсональний підхід збагачує дану концепцію ідеєю суб'єктної активності як рушійної сили процесу індивідуалізації, та звертає увагу на роль моралі, духовності та сакрального в процесі індивідуалізації. Але у всіх цих дослідженнях залишається поза увагою етно-культурна складова процесу індивідуалізації, яка надає неповторний зміст архетипічним образам та міфологемам, властивим кожній культурі.

Саме тому дослідження психологічних закономірностей процесу етнічної індивідуалізації, її чинників, етапів та механізмів, розробка діагностичного пакету та програми психологічного супроводу у випадку порушення етнічної індивідуалізації стає необхідним.

Мета дослідження: розробити цілісну концепцію соціально-психологічних закономірностей етнічної індивідуалізації, визначивши її етапи, чинники та механізми, обґрунтувати принципи психологічного супроводу процесу етнічної індивідуалізації на колективному та індивідуальному рівні організації.

Усі означені методики було використано при поглибленому дослідженні особливостей українського етнічного несвідомого. З-поміж них у кроскультурному дослідженні застосовувалися: графічне зображення минулого, теперішнього, майбутнього; авторська проективна методика «Сакральний простір»; методика «Каузальність»; метод «Тест світу»;

метод активної уяви; метод ампліфікації; аналіз творів образотворчого мистецтва; аналіз текстів фольклору та художньої літератури.

З урахуванням виокремлених особистісних чинників процесу етнічної індивідуалізації для її дослідження в різних етнічних групах було використано методики, відображені в табл. 2.

Апробацію опитувальника «Механізми етнічної індивідуалізації» було проведено на 310 респондентах (серед яких було 130 чоловіків та 180 жінок). Розподіл за етнічною ознакою був наступним: українців – 62%, росіян – 27%, 11% – представники інших національностей. З метою перевірки надійності було проведено розщеплення на парні та непарні запитання. Нами було перевірено надійність опитувальника. На першому етапі ми розраховували коефіцієнт лінійної кореляції між частинами опитувальника, на другому етапі нами було вивчено константність опитувальника. Для перевірки стабільності ознаки нами було проведено ретестове дослідження через 1 місяць після основного. Перевірка зовнішньої надійності не була проведена через унікальність досліджуваного явища та відсутність аналогічних методик.

Крім того для перевірки надійності опитувальника нами було застосовано α -коефіцієнт Кронбаха. Розрахункові значення α -коефіцієнту Кронбаха знаходилися у межах 0,6–0,84, що свідчить про розробленість опитувальника, зрівноваженість його частин та можливості його оцінки як надійного діагностичного інструменту.

Таблиця 1 – Методи емпіричного дослідження етнічного несвідомого

Елементи етнічного несвідомого	Методи емпіричного дослідження
Суб'єктивне сприйняття часу	Графічне зображення минулого, теперішнього, майбутнього (методика Т. Коттла), СДЧ
Сприйняття простору	Аналіз творів образотворчого мистецтва та художньої літератури Модифікація методики «Хронотоп»
Каузальність подій	Методика «Каузальність»
Сакральність	Аналіз фольклорних текстів Авторська проективна методика «Сакральний простір»
Уявлення про цінності та базові дихотомії	Аналіз фольклорних джерел Проективна методика «Історія про живе та неживе»
Уявлення про етнічні архетипи	Аналіз текстів фольклору та художньої літератури Метод репертуарних решіток Метод семантичного диференціала Метод ампліфікації

Таблиця 2 – Методики дослідження феномену етнічної індивідуалізації

Особистісні чинники етнічної індивідуалізації	Методики
Самоставлення	Методика «Дерево»
Тип етнічної ідентичності	Методика Г. У. Солдатової та С. В. Рижової «Етнічна ідентичність»
Рефлексія	Самооцінка рівню онтогенетичної рефлексії
Особистісна зрілість	Опитувальник ДУМОЕЛП І. Г. Тимошука
Мотиваційні особливості	СЖО Д. О. Леонтєва
Індивідуально-типологічні особливості	Толерантність до невизначеності (опитувальник С. Баднера)
Перебіг процесу	
Суб'єктна активність	«Механізми індивідуалізації»
Етап етнічної індивідуалізації	Аналіз наративів, метод «Репертуарних решіток»
Психоемоційний стан	Тест MARI Дж Келлог

Емпіричну базу дослідження склали матеріали фольклорних джерел, художньої літератури, сучасних творів образотворчого мистецтва в яких відображено феномен етнічної індивідуалізації, етнічна індивідуалізація на етнічному рівні розглядалась на загальній вибірці в 1045 осіб, серед яких були представники українців (442 особи), росіян (215 осіб), татар (91), євреїв (103), результати осіб з невизначеною етнічною ідентичністю не враховувались. У вибірці дещо переважали жінки – 741 особа, чоловіків – 304.

Було виявлено, що в якості ситуативних чинників виступає наявність мультикультурного соціального оточення, розвиток інформаційного середовища, що спонукає людину до порівняння та усвідомлення етнічної складової власної сутності. До суб'єктивних чинників відноситься достатній рівень інтелектуального розвитку та здатності до рефлексії і саморефлексії.

Процес етнічної індивідуалізації починає своє розгортання за умови достатньої зрілості особистості, коли вирішені базові завдання соціалізації і особистість може спрямувати вектор суб'єктної активності не «назовні» – на вирішення проблем соціальної адаптації, а на «занурення» в глибини власного несвідомого. Під зрілістю особистості ми, спираючись на дослідження маємо на увазі досягнутий рівень соціальної адаптованості, сформованість системи переконань і цінностей, здатність до самостійного прийняття рішень та відповідальності. Зрілість особистості не пов'язана безпосередньо з віком людини. Одним з важливих компонентів зрілості особис-

тості є здатність до рефлексії і саморефлексії. За умови недостатнього розвитку рефлексії, виникає ризик порушення взаємодії між свідомим та несвідомим. Використовуючи міфологізацію й ототожнення з архетипами, людина несвідомо підвищує суб'єктивну значущість етнічних переконань та етнічної ідентифікації, що сприяє процесу адаптації індивіда (а певною мірою і суспільства в цілому) до нових обставин.

Виокремлено п'ять основних етапів етнічної індивідуалізації. На кожному етапі цього процесу задіяні власні механізми та чинники, що сприяють стабілізації або переходу особистості до наступного етапу. Так, на першому етапі, якому властива ідентифікація свідомості з навколишнім світом, без усвідомлення межі, домінують механізми ідентифікації, інтроєкції та проєкції. Етнічна індиферентність, спричинена перебуванням у монокультурному оточенні або ідеологічним тиском, спрямованим на формування почуття спільності за іншою ознакою (релігійною, політичною тощо), є чинником, що підтримує етнічну ідентифікацію на цьому етапі невизначеності та неусвідомленої єдності зі світом. Наявність мультикультурного соціального оточення ініціює перехід до наступного етапу – пошуку архетипічних фігур і міфологем. Провідними механізмами виступають усвідомлення власної етнічної приналежності та привласнення архетипів, символів і міфологем свого народу. Такий чинник, як вплив етнічного несвідомого (що ретранслюється за допомогою рідної мови, культури тощо), сприяє розгортанню та стабілізації даного

етапу. Толерантність до невизначеності дозволяє особистості не лише прийняти архетипи та міфологеми власного народу, а й перейти до наступного етапу, що характеризується пошуком глобальних цінностей, переосмисленням історії свого етносу та диференціацією ставлення до етнічного несвідомого. Процес переосмислення, формування власної суб'єктної позиції часто супроводжується внутрішньоособистісним конфліктом між тим світоглядом, який було сформовано в процесі соціалізації, і тим, що виникає завдяки власним зусиллям переосмислення й інтеграції системи цінностей свого народу. Наприкінці даного етапу індивід має сформовану систему цінностей і переконань, яка не суперечить суспільним і внутрішньоособистісним нормам. Це дозволяє перейти до наступного, відносно більш стабільного й емоційно рівного, прагматичного етапу. Він характеризується успішно функціонуючим еґо, домінуванням механізму інтерналізації, посиленням відчуття власної відповідальності за свої дії та свій внесок у суспільне життя. Чинником, який сприяє закріпленню особистості на даному етапі індивідуалізації, може бути позитивна етнічна ідентичність з адекватним ставленням до себе та свого народу. Чинником, який змушує рухатися далі шляхом етнічної індивідуалізації, є особистісний досвід глибинних переживань, що розгортається в етнокультурному контексті та сприяє творчому процесу та процесу інтеграції свідомого і несвідомого. Наявність розвиненої здатності до рефлексії та саморефлексії підвищує ефективність процесу інтеграції та імовірність успішного завершення етнічної індивідуалізації.

На рівні колективного суб'єкта описаний процес має свою специфіку. При дослідженні змісту етнічного несвідомого та процесу розгортання етнічної індивідуалізації на рівні колективного суб'єкта було виявлено, що по при відмінності змістовної сторони етнічного несвідомого, можна виявити загальні соціально-психологічні закономірності процесу етнічної індивідуалізації на рівні колективного суб'єкта. Індивідуалізація на рівні колективного суб'єкта активізується періоди соціальних змін. Механізмами етнічної індивідуалізації є усвідомлення, привласнення, переосмислення, дифе-

ренціація, інтерналізація, творча реалізація, інтеграція. Їх реалізація на рівні окремої особистості дозволяє усвідомити протиріччя, що виникли як результат етнічної соціалізації, а далі послідовно здійснити привласнення мотивів пошуку етнічної ідентичності, переосмислення історії своєї родини й етносу, на підставі чого сформувати багатоаспектне ставлення до подій, прийняти на себе відповідальність за свої вчинки й оцінки (не-алібі), приєднатися до етноресурсу. Створення суб'єктивно-значущих продуктів творчої діяльності дозволяє оцінити ефект суб'єктної активності особистості та практично реалізувати інтеграцію протиріч етнічної самосвідомості. Не було виявлено зв'язку між етнічною ідентифікацією та віком досліджуваних (на вибірці дорослих).

Виявлено специфіку архетипів і міфологем етнічного несвідомого. Високий рівень прояву механізмів етнічної індивідуалізації супроводжується станом функціонуючого еґо та кристалізації індивідуальності. У продуктах творчої діяльності проявляється зміст етнічного несвідомого, що перетворює типові зображення мандал на специфічні для свого народу. Методика мандал може бути досить адекватним способом спостереження за успішністю перебігу процесу індивідуалізації. Нами було також проведено аналіз системи зв'язків між механізмами етнічної індивідуалізації та такими проявами особистості, як смисложиттєві орієнтації і толерантність до невизначеності. Було виявлено, що процес етнічної індивідуалізації має тісний зв'язок з рівнем проявів смисложиттєвих орієнтацій. При проведенні математично-статистичного аналізу встановлено, що процес етнічної індивідуалізації проявляється з більшою інтенсивністю в представників національних меншин (євреїв і кримських татар); натомість в українців і росіян, які мешкають на території України, він має меншу інтенсивність. Можливо, що це пов'язано з більшою інтенсивністю проявів етнічної індивідуалізації на рівні колективного суб'єкта, позитивним впливом засобів масової інформації, розрахованих на представників етнічних меншин.

Особистість, яка перебуває в процесі етнічної індивідуалізації, не потребує спеціальної

психотерапевтичної допомоги, адже за всієї емоційної та когнітивної активності цього процесу він є нормативним станом суб'єкта. Можливим є психологічний супровід у груповій або індивідуальній формі; для цього розроблено та впроваджено методику роботи з авторськими асоціативними картками «Етнік». Груповий варіант ведення передбачає довгострокові тренінгові програми, що можуть бути реалізовані в різних форматах залежно від умов конкретної групи. Основними методами тренінгу етнічної індивідуальності є методи групової дискусії, психодрами, міфодрами, арт-терапії та рольові і сюжетні ігри. У якості аналітичної складової тренінгового процесу широко застосовуються методи вільних асоціацій, ампліфікації, роботи із сновидіннями та продуктами активної уяви.

Перспективою подальшого дослідження стає вивчення індивідуально-типологічних особливостей особистості у взаємодії з етнічною репрезентацією архетипів та «Шляху Героя». Запропоновано наступну теоретичну модель подальшого дослідження, яка відображена на рис. 1.

З метою емпіричного дослідження буде використано насамперед методи наративної психології: створення текстів з використанням карток «Етнік», аналіз розповідей про видатних представників свого роду. Також буде застосовано авторську методику «Механізми індивідуальності» та ампліфікації архетипів.

Окремою проблемою стає дослідження особливостей індивідуальності. В аналітичній психології запропоновано декілька методів оцінки індивідуальності (опитувальники Кайерсі, Майєрс – Бріггс, SLIP) близькі до соціоніки, але їхня діагностична цінність є достатньо сумнівною. Тому у нашому дослідженні буде використано тест та опитувальник А. Бека, спрямований на діагностику переконань, що властиві особам з різними типами особистісних порушень та тест оцінки нарцисизму F.-W. Deneke та В. Hilgenstock (який дозволяє дослідити порушення его та самості).

Бажаним результатом дослідження має бути створення надійної та валідної методики дослідження індивідуально-типологічних особливостей особистості, що базується на досягненнях сучасної архетипічної школи та школи розвитку аналітичної психології. Застосування методики має сприяти стандартизації діагностичних процедур як в процесі терапії так і наукового дослідження.

В межах нашого дисертаційного дослідження було виявлено, що процес етнічної індивідуальності має тісний зв'язок з рівнем проявів смисложиттєвих орієнтацій. Встановлено, що процес етнічної індивідуальності проявляється з більшою інтенсивністю в представників національних меншин (євреїв і кримських татар); натомість в українців і росіян, які мешкають на території України, він має меншу інтенсивність. У подальшому дослідженні

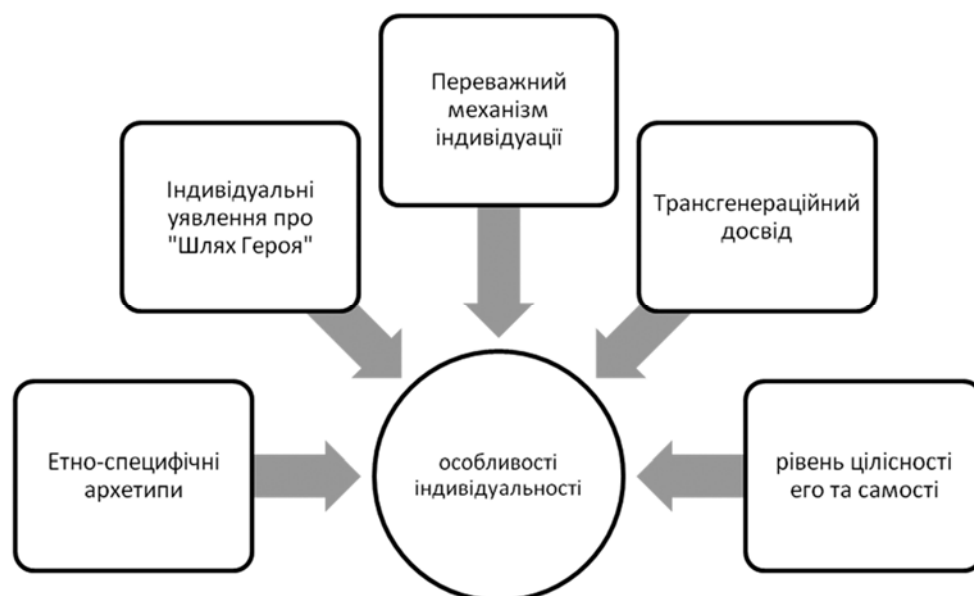

Рисунок 1 – Система чинників, що впливають на типологічні особливості індивідуальності

основною метою буде дослідження чинників формування особливостей індивідуальності та вдосконалення методів діагностики особистості.

Список використаних джерел

1. Гуггенбюль-Крайг А. Благо Сатаны / А. Гуггенбюль-Крайг. СПб. : Академический проект, 1997. 113 с.

2. Самуэлс Э. Юнг и постюнгианцы. Курс юнгианского психоанализа / Э. Самуэлс. М., 1997. 416 с.
3. Хилман Дж. Исцеляющий вымысел / Дж. Хилман. СПб. : Б.С.К., 1997. 181 с.
4. Хилман Дж. Чувствующая функция / Дж. Хилман. СПб., 1998. 198 с.
5. Холлис Дж. Обретение смысла в второй половине жизни / Дж. Холлис. М. : Когито-Центр, 2012. 334 с.
6. Холлис Дж. Призраки вокруг нас. В поисках избавления / Дж. Холлис. М. : Когито-Центр, 2015. 192 с.

MYKOLA DIDUKH

Київ

PHENOMENON OF ETHNIC INDIVIDUAL – SUMMARY AND PROSPECTS OF THE STUDY

This article examines the problem of the study of ethnic individualization. Modern studies of the individual view it as a nonlinear process that unfolds within a plurality of personality. Other authors consider the problem of individualization in the context of a plurality of individuals, and this leads to the fact that the process of individualization is perceived as a continuous dialogue of various parts of the individual. This dialogue is aimed at achieving development, progress and ordering. Further scientific attention deserves to the manifestations of individualization in interpersonal and, in particular, marital relationships. It is believed that the next step in the development of the theory of individualization will be its combination with group and social functioning. The basic idea of individualization within the limits of transpersonal psychology was that the human person should learn to awaken their own potential. This process can accelerate the various forms of ritual, ceremony, theater, meditation and rendering or visualization, but this search remains individual.

The process of ethnic individuality begins to unfold on condition of sufficient maturity of the individual, when the solved basic tasks of socialization and personality can direct the vector of subject activity not "outward" – to solve problems of social adaptation, and to "immersion" in the depths of the own unconscious. By maturity of the individual, based on the research, we mean the achieved level of social adaptability, the formation of a system of beliefs and values, the ability to independently decisions making and responsibilities. The maturity of the personality is not directly related to the person's age. One of the important components of the maturity of a personality is the ability to reflect and self-reflection. Under the condition of insufficient development of reflection, there is a risk of a violation of the interaction between the conscious and the unconscious. Using mythology and identification with archetypes, a person unknowingly raises the subjective significance of ethnic beliefs and ethnic identity, which contributes to the process of adaptation of the individual (and to a certain extent, society as a whole) to new circumstances.

The desired result of the research should be the creation of a reliable and valid methodology for the study of individual-typological peculiarities of the personality, based on the achievements of the modern archetypal school and the school of development of analytical psychology. The application of the methodology should facilitate the standardization of diagnostic procedures both in the process of therapy and in scientific research.

Key words: ethnopsychology, individuation, unconscious, cross cultural studies, personality.

НИКОЛАЙ ДИДУХ

г. Киев

ФЕНОМЕН ЭТНИЧЕСКОЙ ИНДИВИДУАЦИИ – ИТОГИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Процесс этнической индивидуации на уровне отдельной личности делится на пять этапов. На каждом этапе этого процесса задействованы собственные механизмы и факторы, способствующие стабилизации или перехода личности к следующему этапу. Социально-психологическими закономерностями этнической индивидуации можно считать следующее: данный процесс разворачивается поэтапно, на каждом из этапов преобладают различные механизмы; культурно-исторический путь народа с его победами и травмами, влияя на особенности течения этнической индивидуации на уровне коллективного субъекта; мультикультурность социального окружения, высокая толерантность к неопределенности в социуме, личностная зрелость способствуют позитивному течению процесса этнической индивидуации. Разработана теоретическая модель дальнейшего исследования факторов формирования особенностей индивидуальности.

Ключевые слова: этнопсихология, индивидуация, бессознательное, кросс культурные исследования, личность.

Стаття надійшла до реколегії 25.03.2018